

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בבבלי

מאת נח עמינח

מבוא

ח' אלבק כתב בספרו 'מבוא לתלמודים'¹: 'מעטה קרוב לומר שהרבה מן הלשונות והפתגמים החוזרים ובאים בתלמוד לא בפירוש נאמרו אלא מכללא'. הוא הבחין בהשתלשלות הלשונות בשתי דרכים: העברות² ואשגרות לשון³, והוא הוסיף כי בדרך השתמשות בלשונות פעמים שפירשון בדרך חדשה, הוסיפו ביאורים, נימוקים, הרחיבום וכיו"ב ועל ידי כך נשתנה משמעם העיקרי⁴. עמדו על תופעות אלו גם ראשונים⁵ וגם אחרונים⁶. ברם, אלבק הרחיב בחקר התופעה ובספרו הציע שורה של לשונות שנתייחדו לאמוראים שונים⁷, אלא שלא ציין היכן בכל זאת נאמרו בפירוש, היכן בהעברה והיכן באשגרה.

מחקרנו זה בא לבדוק שלוש לשונות, היכן נאמרו בפירוש, היכן בהעברה או באשגרה. בחרנו בלשונות שבמהותן מביעות יחס אישי ועל כן קרובות להיאמר בפירוש. בדרך חקירתנו מצאנו השתלשלות הלשונות גם בדרכים אחרות מאלו שעליהן הצביע אלבק בספרו.

1. ח. אלבק, מבוא לתלמודים, ת"א 1969, עמ' 483.
2. מבוא לתלמודים, עמ' 482, וז"ל: 'הלשונות הקבועות והפתגמים המצויים בפי אמוראים מסויימים לא תמיד יצאו מפיהם, אלא שהשתמשו בכית המדרש במטבע הלשון שטבעו האמוראים הללו ומסרו התוכן והצורה כאחד בשמם'.
3. מבוא לתלמודים, עמ' 492 וז"ל: 'ביטויים ומונחים שמשמשים בהם שלא בדיוק, אלא מתוך הרגל הלשון, כלומר לפי שרגילים בצירופי-לשון כאלו משתמשים בהם שלא לרצון אף במקומות שאינם מתאימים לעניין. המקור למושג אשגרת-לשון הוא מאמר רב חסדא בירושלמי וכו'.
4. מבוא לתלמודים, עמ' 504-522.
5. חידושי הרמב"ן לב"ב עז ע"א ד"ה הרי גרסינן וכו' ולא תטעה במה שאמרו בפרקא קמא דנזיקין עבדים ושטרות נמי נקנין בבי"ד שכבר אמר רש"י ז"ל דאשגרת לישן הוא כמו שנמצאו כיוצא בה בתלמוד למאות ולאלפים שבאו שלא בדקדוק'. וראה 'מבוא לתלמודים' עמ' 493 ושם הערה 71. ובאוצה"ג לב"ק קיב ע"א (עמ' 94): 'וטובא משתבשין גירסאי בהא מילתא דשטפי וגרסי שאם אין גניבה אין טביחה ואין מכי' ורהיט לשון מאי דתנן לענין עדות והכא הכין היא מילתא לטעמא דרב פפא אם אין טביחה אין גניבה וכו'.
6. ש. צ. מרגליות, 'האשגרה בספרות התלמוד', הצופה לחכמת ישראל, ז (תרפ"ג), עמ' 193 ואילך; רז"ו רבינוביץ, 'שערי תורת א"י, ירושלים ת"ש, עמ' 4-7; 'שערי תורת בבלי, ירושלים תשכ"א, עמ' 256-259. ורבינוביץ, בניגוד לרמב"ן (הערה 5) כותב, שבתלמוד הבבלי מעטות האשגרות. והסברו: 'וטעם הדבר נראה שהוא מפני שהתלמוד הבבלי היה נלמד בבבל בישיבות ורבו החכמים שעסקו בו בכל זור וזור בשקידה גדולה ומו"מ מרובה וכשמצאו דברים יתירים משיטפות וריהטות הסירו אותם ממקומם ותיקנו כפי הצורך ורק מיעוטם נשארו וראה ש"י פרידמן, 'פרק האשה רבה בבבלי בצרוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא', מחקרים ומקורות מאסף למדעי היהדות, נירירוק (תשל"ח), עמ' 283 ואילך.
7. מבוא לתלמודים, עמ' 483-492, ובנספח עמ' 625-641.

1. 'הריני כבן עזאי'

השימוש בפורמולה 'הריני כבן עזאי' שווה בין בבבלי ובין בירושלמי. בירושלמי: 'אנא בן עזאי דהכא, אתא חד סב ושאל וכו'". בבבלי: 'הריני כבן עזאי בשוקי טבריא אמר ליה ההוא מדרבנן וכו'. בירושלמי נאמר בלשון זו משמו של רב כשירד לבבל⁸ ומשמו של ר' יוחנן כשיצא מעירו למקום אחר⁹. בבבלי אמרו בלשון זו אביי¹⁰ ורבא¹¹, ולא נתפרש אימתי אמרו. רש"י פירש, שאמרו כך כשדעתם הייתה צלולה עליהם והם היו מזומנים להשיב בחריפות ובקיאות לכל שואל; אביי בעירו פומבדיתא ורבא לתלמידיו. ומדוע בלשון זו: 'הריני כבן עזאי בשוקי טבריא'? לפי שבן עזאי, שדר בטבריא, היה ידוע כדרשן ובקי, שהיה אומר: (ברכות נח ע"א) 'כל חכמי ישראל לפני כקליפת השום'¹².

לפי פירושו של רש"י יוצא, שאביי ורבא עשו בפורמולה האמורה שימוש אחר מרב ור' יוחנן. רב ורבי יוחנן השתמשו בה שלא בעירם כלומר, במקום שלא הכירו בכוחם כמו במקומם. ואילו אביי ורבא הכריזו אותה במקומם, בשעת רצון, על נכונותם להשיב לתלמידיהם בכל עניין שירצו. ויהא עלינו לומר שנשתנו דרכי השימוש בפורמולה מזמן דורם של רב ור' יוחנן לדורם של אביי ורבא.

ברם, הפורמולה האמורה הנמצאת בסוטה¹³ משמו של אביי, פותחת שם סוגיה שלה מקבילה בירושלמי סוטה¹⁴. ושם הפורמולה פותחת את הסוגיה משמו של רב, בשתי הסוגיות בעיה אחת בדין עגלה ערופה, כשנמצאו שני חללים זה על גבי זה, ובשתייהן השאלה בהקשר לדין צף וטמון. קשה להניח שיד המקרה העלתה, ששלושה דורות אחרי שרב נשאל שאלה יוצאת דופן בדין עגלה ערופה, נשאל אביי גם הוא באותה שאלה, כשהכריז אותה פורמולה. מאידך גיסא אין מקום להגיה את הגרסה לא בבבלי ולא בירושלמי. בירושלמי אין לגרוס אביי, לפי שמסורות משמו של אביי אינן מצויות בירושלמי¹⁵ ובבבלי אין לגרוס רב אחרי שבדפוסים וכה"י ובראשונים, הכל גרסו 'אביי'¹⁶. ועוד, כשהסוגיה כמות שהיא לפנינו בבבלי היא מוחלפת לסוגיה בירושלמי וכמה סימנים

8. ירושלמי סוטה פ"ט ה"ב, כג ע"ג (=פיאה פ"ו ה"ג יט ע"ג): רב כד נחת לתמן אמר אנא הוא בן עזאי דהכא.
9. ירושלמי בכורים פ"ב ה"ב, ס ע"א: ר' יוחנן אזל לחד אתר אמר אנא בן עזאי דהכא.
10. סוטה מה ע"א: קדושין כ ע"א: (= ערכין ל ע"א:).
11. עירובין כט ע"א.
12. רש"י סוטה מה ע"א: ד"ה הריני כבן עזאי וכו', עירובין כט ע"א: ד"ה הריני כבן עזאי וכו', קדושין כ ע"א: ד"ה אמר אביי הריני וכו', ערכין ל רע"ב: ד"ה הריני.
13. סוטה מה סע"א: 'אמר אביי הריני כבן עזאי בשוקי טבריא א"ל ההוא מדרבנן לאביי שני חללים זה על גבי זה מהיכן הוא מודד? מין במינו הוי טמון ומין במינו לא הוי צף ומעליון מודד או דילמא מין במינו הוי צף וכו' א"ל תניתוה עומר שהחזיק בו להוליכו לעיר והניחו על גבי חברו ושכחו, התחתון - שכחה והעליון - אינו שכחה וכו'.
14. ירושלמי סוטה (שם): 'רב כד נחת לתמן אמר אנא הוא בן עזאי דהכא אתא חד סב שאל ליה שני הרוגים זה על גבי זה? סבר רב שהן עורפין א"ל אין, עורפין א"ל למה א"ל התחתון משום טמון והעליון משום צף וכו'.
15. וראה ז' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברעסלווא תר"ל, עמ' סא; ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג, עמ' 630.
16. ראה תלמוד בבלי עם דקדוקי סופרים השלם, מסכת סוטה, ירושלים תשל"ט, עמ' רסב.

מעידים שהיא מאוחרת ממנה¹⁷. לפיכך עלינו לומר על הסוגיה בבבלי, שאב"י 'מתני לה להאי שמעתא דרב הכי'¹⁸, לאמר: בבית מדרשו של אב"י גרסו את שמועת רב, אבל שינו בה והוסיפו בה. וכיוון שנסתיימה בדבי אב"י היא נקראה על שמו¹⁹. וכמו שנעשו שינויים בשמועה עצמה²⁰ נעשו שינויים גם בפורמולה, שאינה אלא חלק מן השמועה.

בבבלי שינו 'הכא' ל'טבריא'²¹ והעיר נתייחסה לכן עזאי²² ורק אח"כ הוסיפו את המלה 'שוקי' ע"פ האמור בכרכות (כב ע"א): 'ר' עקיבא לחשה לכן עזאי וכן עזאי יצא ושנה לתלמידיו בשוק'.

ומכאן שלדעתנו, אין לפרש את הביטוי כפי שפירש רש"י ע"פ דבריו של בן עזאי: 'כל ישראל לפני כקליפת השום'. אלא אנו מפרשים אותו על פי ברייתא מאוחרת, שעניינה הלכה למעשה ולא דברי אגדה: 'על מנת שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בן עזאי ושמעון בן זומא אלא שבני עירו נוהגים בו כבוד'²³. כשבאו, רב או ר' יוחנן למקום חדש, שעדיין לא הכירו בהם ובכוחם, נתכוונו להודיע על עצמם והכריזו 'הריני כבן עזאי' וכל תלמיד חכם הבין מיד את משמעות דבריהם.

בקידושין (כ' ע"א) שינו: 'תנו רבנן נמכר במנה והשביח ועמד על מאתים מניין שאין מחשבין לו אלא מנה שנאמר מכסף מקנתו וכו' אמר אב"י הריני כבן עזאי בשוקי טבריא א"ל ההוא מרבנן מכדי הני קראי איכא למדרשינהו לקולא ואיכא למדרשינהו לחומרא מאי חזית דדרשינהו לקולא נידרשינהו לחומרא וכו''. ההוא מדרבנן מתייחס בדבריו אל הברייתא שכלל לא נאמרה בדברי אב"י, וגם לא בדבריו, אלא אמורה בתלמוד לפנינו. זאת אומרת, שהמסדר לא חזר בדברי ההוא מדרבנן על הברייתא משום ששנאה קודם לכן בפני עצמה. אך מכיון שאנו נזקקים לתאר את עבודת המסדר-עורך, יכולים אנו לתאר אותה גם בדרך

17. בסוגיה בירושלמי הבעיה נתייחסה לשאלה עם עורפין או אין עורפין וההלכה אין עורפין משום טמון ומשום צף. אבל בבבלי עיקר הבעיה מהיכן מודדין. בירושלמי, התשובה ע"פ המושגים טמון וצף שבמשנה, אבל בבבלי הבעיה מורכבת והאפשרויות למדידה מן התחתון מן העליון ומשניהם, ולשם כך יצרו את המושג 'מין במינו' לעניין טמון וצף, ע"י אנלוגיה מדין 'מין במינו' בעניין חציצה (סוכה לו ע"ב).

18. ראה מבוא לתלמודים, פרק תשיעי: מקורות התלמוד (ע"מ 557 ואילך. ושם הערה 4).

19. השווה ע"ז טז ע"ב: 'אמר ליה ולא סבר מר דמאן מרא דשמעתא רבה בר ירמיה? א"ל פתיא אוכמא מנאי ומינך תסתיים שמעתא', וראה נ' עמינח, עריכת מסכת קידושין, ת"א תשל"ו, עמ' 332-333.

20. כגון: הרוגים-חללים, אנא-הריני, חד סביההוא מדרבנן.

21. הפורמולה נתגלגלה מא"י לבבלי, ר' יוחנן אמרה בא"י ורב הביאה מא"י (כד נחת לתמן) והיא נודעה כמסו'ת א"י, לפיכך נתפרש 'הכא' ל'טבריא'.

22. ראה א. היימאן, תולדות תנאים ואמוראים (להלן: תת"א) ירושלים תשכ"ד, עמ' 1209 ערך ר"ש בן עזאי. ושם כותב: 'מקומו הקבוע היה בטבריא כעירובין כט ע"א שאמר רבא הריני כבן עזאי בשוקי טבריא ובקדושין כ ע"א אמר אב"י כן, ובביכורים פ"ב ה"ב התפאר ר' יוחנן (שהיה בטבריא) ואמר אנא בן עזאי דהכא והרביץ שם תורה הרבה עם תלמידים בכרכות כב ע"א שאמרו ר"ע לחשה לכן עזאי וכן עזאי יצא ושנה לתלמידיו בשוק'. היימאן סומך על המסורת שבבבלי ועל פרשנות מוטעית בירושלמי. ר' יוחנן לא היה בטבריא כדבריו אלא יצא לחד אתר.

23. תוספתא קדושין פ"ג ה"ט: קדושין מט ע"ב: נוסח אחר: 'ע"מ שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא אלא כל ששואלין אותו דבר אחד בתלמוד ואמרו ואפילו במסכת כלה', וראה עריכת מסכת קדושין, עמ' 211-212.

אחרת: בבית מדרשו של אביו שנו את הברייתא, ואח"כ: 'אמר ליה ההוא מדרבנן (לאביו) מכדי הני קראי וכו' ואילו הביטוי 'אמר אביו הריני כבן עזאי בשוקי טבריא' הוא אשגרה ממסכת סוטה. והדעה נותנת, שהרי מלבד שתי סוגיות אלה לא נמצא מקום בש"ס שיש בו 'א"ל ההוא מדרבנן' לאביו.

בעירובין כט ע"א איתא: 'אמר רבא הריני כבן עזאי בשוקי טבריא א"ל ההוא מרבנן לרבא תפוחים בכמה? א"ל וכי מערבין כתפוחים? ולא?! והתנן כל אוכלין וכו' וכמה? אמר רב נחמן תפוחים בקב'. בסוגיה שלושה חלקים: דברי רבא ושאלת ההוא מרבנן, מר"מ סתמי הדוחה דברי רבא, ותשובת רב נחמן. והסוגיה מעוררת תמיהות. מדוע רבא תלמידו המובהק של רב נחמן אינו יודע את ההלכה של רבו? מדוע יבוא רבא לאסור תפוחים, שלא לערב בהן? ומדוע נדחו דברי רבא בסתם²⁴ ואח"כ באו דברי רב נחמן?

לפי דרכנו, אנו סוברים, גם כאן, לא רבא הכריז והשיב אלא רב. בדין כמה אין מערבין נמסרו חמישה מקורות משמו של רב²⁵ מקור אחד משמו של נכדו של רב²⁶ ושני מקורות מתלמידיו²⁷. אף לא מקור אחד משמו של רבא, ואפילו לא משמו של רבותיו²⁸. הבעיה אם מערבין או אין מערבין במזון מסוים, היא שאלה אם נוהגים או נמנעים מלאכלו. ממילא בעקבות הבדלים ביחס למזון או שינויים בהרגלי אכילה, יהיו הבדלים בהלכה. לכן פירשו האמוראים את הסתירה במסורות משמו של רב בדין 'חזיו' בדרך זו: 'הא מקמי דאתא רב לבבל הא לבתר דאתא רב לבבל'²⁹. ורש"י פירש: 'בבבל אוכלין חזיו וכי אתא רב לבבל וחזא דאכלי להו אמר מערבין, ומעיקרא אמר דאין מערבין'³⁰. כן משמע מן השאלה 'וכי מערבין בתפוחין' שאין אוכלים תפוחים בבבל³¹. אבל רב נחמן הכריע שמערבין בתפוחים. ולפיכך בבית מדרשו של רבא, תלמידו, נשאו ונתנו במסורת משמו של רב כדי לדחותה דחייה הלכתית. ולאחר שנסתיימה הסוגיה בדברי רבא נסתים שמו עליה.

24. ורבנו חננאל פירש: 'א"ל רבא וכי מערבין בתפוחים א"ל ההוא מרבנן ולא והתנן במסכת מעילה פ"ד וכו' ודחאו רבא האמר ר' יוחנן וכו' אלא מדקתני ובמזון ב' סעודות לעירוב וכו' ולא מצא רבא תשובה ופירש רב נחמן תפוחין בעירובין בקב'.
25. עירובין כח ע"א: 'אמר רב יהודה משמיה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב מערבין בפעופעין ובחלגלוגות ובגודגדניות וכו', שם כח ע"ב: 'אמר רב יהודה אמר רב כשות וחזיו מערבין בהן', שם כט ע"א: 'אמר רב מערבין בשתי רביעיות של יין'. שם ל ע"א: 'אמר רב חייא בר אשי אמר רב מערבין בבשר חי'. שם פא ע"א: 'אמר רב חייא בר אבין אמר רב מערבין כפת עדשים'.
26. שם ל ע"א: 'אמר רב שמי בר חייא מערבין כביצים חיות'.
27. שם כח ע"ב: 'אמר רב חלקיה בר טוביה מערבין בקליא וכו'', 'אמר רב המנונא מערבין בתרדין חיים'.
28. רבותיו רב נחמן, רב יוסף ורבה פסקו בעניין כמות המזונות שמעריכים בהם.
29. עירובין כח ע"א.
30. רש"י שם: ד"ה כשות. אבל בגמרא לפנינו, כבר הקשו: 'ובבל הוא רובא דעלמא' ויישבו הסתירה בהבחנות בין סוגים שונים של אותו מזון: חזיו – וחזיו דגוניותא, עלי בצלים – ואימהות בצלים, תרדין חיים – ותרדין חיים דבשיל ולא בשיל.
31. וראה י' פליקס, עולם הצומח המקראי, ת"א תשי"ז, עמ' 60; השתמשו ברסק תפוחים להחמצת עיסה וביין תפוחים כתרופה.

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בבבלי

2. 'לדידי מפרשא לי מיניה' (= לדמל"מ)

הביטוי לדמל"מ מצוי בבבלי משמש של אמוראי בכל אלו: רב ענן, רב ענן בר תחליפא, מר עוקבא, רב נחמן, רב יצחק בריה דרב יהודה, רב אמי בר שמואל, ר' זירא, רב יוסף בר מנימי ורב יימר בר שלמיא. למשמעותו של הביטוי נצביע על דוגמת ב"ב לח ע"ב: 'אמר רב יהודה אמר רב אין מחזיקין בנכסי בורח, כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי וכי למחות בפניו הוא צריך וכו'³² אמר רב ענן לדמל"מ דמר שמואל מיחה בפני שני בני אדם שיכולים לומר – היא מחאה, מיחה בפני שני בני אדם שאין יכולים לומר – לא היא מחאה'. כלומר: רב ענן שמע על הלכה שנמסרה משמו של שמואל כלשון סתומה כלשהו³³ והוא אמר: לי נמסרה הלכה זו מפורשת או מפורשת יותר. ומשמעות הביטוי לציין: 'סתום-ומפורש'. במשמעות זו (= 'סתום-ומפורש') נמצא לדמל"מ בפיו של רב ענן ארבע פעמים נוספות (כתובות נד ע"א³⁴ פט ע"א³⁵ מכות ג ע"ב³⁶ חולין לח ע"א³⁷) אבל פעם אחת (בעירובין³⁸) במשמעות של תירוץ לקושיה. אלא שניתוח הסוגיה שם מלמדנו שהתרוץ איננו מרב ענן. לא מתקבל, שרב ענן תלמיד מובהק של שמואל³⁹ מיישב בסוגיה סתירה בין מקורות שאחד מהם הוא ציטוט דברי רב חנא בגדתאה לפני רב יהודה. אלא שמואל פסק, בדין מבוי שניטלה קורתו או לחייו, הלכה כרבי יהודה, ורב ענן הוסיף: 'למדל"מ שנפרצה לכרמלית' (היינו:

32. ובהמשך: מו"מ סתמי בדברי רב ומסורת אחרת ב'איכא דאמרי', אבל דברי רב ענן חוזרים אל דברי רב יהודה.

33. זו שנמסרה מרב יהודה, כאן לפנינו. או שנמסרה ע"י אחר, כגון זו שבירושלמי ב"ב פ"ג ה"ג, יד ע"א: 'רב אמר אין חזקה לבורח ולא מארץ לארץ, ושמואל אמר יש חזקה לבורח ויש חזקה מארץ לארץ'. וראה א' ווייס, לחקר התלמוד, נ"י תשט"ו, עמ' 261, 141, 155, שם העיר על לדמל"מ אבל לא בדק את הביטוי.

34. כתובות נד ע"א: 'אמר רב נחמן אמר שמואל תבעוה להינשא ונתפייסה אין לה מזונות (הא) לא נתפייסה יש לה מזונות. אמר רב ענן לדמל"מ דמר שמואל אמרה מחמת פלוני בעלי יש לה מזונות מחמת בני אדם שאינן מהוגנין לה אין לה מזונות'.

35. כתובות פט ע"א: 'אמר רב במקום שאין כותבין כתובה עסקינן ושמואל אמר אף במקום שכותבין כתובה וכו' אמר רב ענן לדמל"מ דמר שמואל במקום שאין כותבין ואמר כתבתי – עליו להביא ראיה, במקום שכותבין ואמרה לא כתב לי – עליה להביא ראיה'.

36. מכות ג ע"ב: (= ב"מ נא סע"א): 'איתמר האומר לחבירו ע"מ שאין לך עלי אונאה רב אומר יש לו עליו אונאה ושמואל אומר אין לו עליו אונאה. הא איתמר עלה אמר רב ענן לדמל"מ דשמואל ע"מ שאין לך עלי אונאה – אין לו עליו אונאה, ע"מ שאין בו אונאה – הרי יש בו אונאה'.

37. חולין לח ע"א: 'אשכחינהו שמואל לתלמידי דרב אמר להו וכו' שאני אומר כל שאינו דברים שהמיתה עושה וכו' אמר רב ענן לדמל"מ דמר שמואל היתה ידה כפופה ופשטתה דבר שהמיתה עושה, פשוטה וכפפה דברים שאין המיתה עושה'.

38. עירובין צה ע"א: '(מתניתין: מבוי שנטלו קורתיו או לחייו מותרים באותו שבת ואסורים לעתיד לבוא דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומר: אם מותרין לאותו שבת מותרין לעתיד לבוא) איתמר רב חייא בר יוסף אמר רב (הב"ח: רב חייא בר אשי) הלכה כר' יוסי ושמואל אמר הלכה כר' יהודה. ומי אמר שמואל הכי והתנן אמר ר' יהודה וכו' ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר' יהודה ולא עוד אלא כל מקום ששנה ר' יהודה בעירובין הלכה כמותו וא"ל רב חנא בגדתאה לרב יהודה אמר שמואל אפילו במבוי שניטל קורתו או לחייו וא"ל בעירובין אמרתי לך ולא במחיצות. אמר רב ענן לדמל"מ דשמואל כאן שנפרצה לכרמלית כאן שנפרצה לרה"ר'.

39. ראה תת"א, עמ' 984; מבוא לתלמודים, עמ' 206.

במשמעות 'סתום-ומפורש' העורך שבא לפניו מקור סותר, לפיו אמר שמואל אין הלכה כר' יהודה, שמצא שניתן ליישב את הסתירה מדברי רב ענן, ועשאו תירוץ ע"י השלמתם: [כאן] שנפרצה לכרמלית (כאן שנפרצה לרה"ר).

לדמל"מ במשמעות 'סתום ומפורש' גם בפיהם של מר עוקבא⁴⁰, רב ענן בר תחליפא⁴¹, רב אמי בר שמואל⁴², רב נחמן⁴³, רב שמאול בר יצחק⁴⁴, רב יוסף בר מניומי⁴⁵ ורב ימר בר שלמיא⁴⁶. אלא שבפי מר עוקבא בעירובין⁴⁷ גם במשמעות אחרת: הלכה חולקת. ולפי דרכנו, נראה לומר שבעירובין לפנינו אשגרה⁴⁸. פעמים לדמל"מ בפיו של ר' יצחק בריה דרב יהודה, אחת במשמעות 'סתום-ומפורש'⁴⁹ ושנייה כדברי הלכה משם אביו ואינם מפרשים כלום⁵⁰. מאחר וסגנון דבריו שווה בשני המקומות⁵¹ לדמל"מ השני באשגרה. שלוש פעמים לדמל"מ בפיו של ר' זירא. פעמים במשמעות 'סתום-ומפורש' אלא שפעם

40. ב"ק קיב ע"ב: 'אר"י אמר שמואל מקבלים עדים שלא בפני בעל דין. אמר מר עוקבא לדמל"מ דשמואל כגון דפתחו ליה בדיניה ושלחו ליה ולא אתא אבל לא פתחו ליה בדיניה מצי אמר ליה אנא לכי"ד הגדול אזילנא'.

41. מו"ק יז סע"ב: 'ת"ר כשם שאמרו אסור לגלח במועד כך אסור ליטול צפורניים במועד דברי ר' יהודה ור' יוסי מתיר וכשם שאמרו אבל אסור לגלח בימי אבלו כך אסור ליטול צפורניים בימי אבלו דברי ר' יהודה ר' יוסי מתיר וכו' שמואל אמר הלכה כר' יוסי במועד ובאבל וכו' סבור מינה דיד אין, דרגל לא. אמר רב ענן בר תחליפא לדמל"מ דשמואל לא שנא דיד ולא שנא דרגל'.

42. נידה כה ע"ב: 'והאמר שמואל אחת זו ואחת זו חוששת אמר ר' אמי בר שמואל לדמל"מ דמר שמואל לחוש חוששת ימי טהרה לא יהיבין לה עד שישעיר'.

43. נידה כה ע"א: 'אמר רב הונא הוציא עובר את ידו והחזירה, אמו טמאה לידה וכו' אמר רב נחמן לדמל"מ דרב הונא לחוש חוששת ימי טהרה לא יהיבין לה עד דנפיק רוביה'.

44. נידה סד ע"ב: 'אמר רב יהודה אמר רב כל זמן שנותרת וכו' אמר רב שמואל ב"ר יצחק לדמל"מ דרב עומדת ורואה יושבת ואינה רואה בידוע שלא חיתה המכה, על גבי קרקע ורואה וכו'.

45. כתובות ק ע"ב: 'אמר רב נחמן מעולם לא עשו אגרת בקורת בנהרדעא. סבור מינה משום דבקיאי בשומא א"ל רב יוסף בר מניומי לדמל"מ דרב נחמן משום דקרו להן בני אכלי נכסי אכרותא'.

46. ב"ב סב סע"ב 'אמר רבה מיצר ארעא דמינה פלגא-פלגא, מיצר ארעא דמינה פסיקא-ט קבין. א"ל אבוי מאי שנא הכי ומאי שנא הכי? אישתיק. סבור מינה אידי ואידי פלגא. ולא היא. אמר רב ימר בר שלמיה לדמל"מ דאבוי בין מצר ארעא דמינה פלגא, ובין מצר ארעא דמינה פסיקא-אי א"ל אלין מצרנהא-פלגא, לא אמר ליה אלין מצרנהא-ט קבין'.

47. עירובין פא ע"א: 'אמר ר' זירא אמר שמואל מערבין בפת אורז ובפת דוחן. אמר מר עוקבא לדמל"מ דמר שמואל בפת אורז מערבין ובפת דוחן אין מערבין'.

48. ורבנו חננאל גרס נוסח אחר: 'משמיה דשמואל אמרו מערבין בפת אורז אבל לא בפת דוחן ועוד אמרו משמו מערבין בפת עדשים'.

49. עירובין פ ע"ב: 'כמה הוא מרובין אמר רב יהודה אמר שמואל שמונה עשרה בני אדם וכו' אמר רב יצחק בריה דרב יהודה לדמל"מ דאבא כל שאילו מחלקו למזון שתי סעודות ביניהן ואין מגעת גרוגרת לכל אחד ואחד הן מרובין, ואי לא מועטין נינהו'.

50. עירובין צז ע"א: '(מתניתין): מצאן צבתים או כריכות מחשיך עליהן ומביאן) ואמאי? לעילינהו זוג זוג? אמר רב יצחק בריה דרב יהודה לדמל"מ דאבא כל שאילו מכניסו זוג זוג וכלות קודם שקיעת החמה מכניסן זוג זוג ואי לא, מחשיך עליהן ומביאן'.

51. 'כל שאילו... ואי לא... כפל לשון: 'אחד אחד', 'הן הן', 'זוג זוג', לשון ניגוד: 'מרובין-מועטין' 'קודם שקיעת החמה-מחשיך'.

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בכבלי

אחת ה'סתום' – הלכה של רב הונא, וה'מפורש' – מרב יהודה⁵² ופעם שניה להיפך⁵³, 'הסתום' – הלכה של רב יהודה, וה'מפורש' – מרב הונא⁵⁴. פעם שלישית, לדמל"מ אינו אלא הצעת מדרש שקיבל ר' זירא מר' ירמיה בר-אבא, ולא מקור מפורש יותר לדברי⁵⁵, ולפי זה היה צריך לגרוס: 'אמר ר' זירא אמר ר' ירמיה בר-אבא'⁵⁶ או 'אמר ר' זירא ר' ירמיה בר-אבא אסברא לי'⁵⁷. אלא שלשון לדמל"מ מתבאר כאן על פי מבנה הסוגיה. בסוגיה שני מדרשים בדין תענית משמו של ר' ירמיה בר-אבא, על הכתוב 'קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים וגו'⁵⁸. הראשון נמסר מרב חסדא והשני מר' זירא. כיוון שדברי ר' זירא נערכו כתירוץ על קושיה, נמצאים דבריו בשם ר' ירמיה בר-אבא משלימים את דברי ר' ירמיה בר אבא הראשונים ויש בזה דמיון ל'סתום' ומפורש', והגרסנים אגב שיטפא זגירסא גרסו לדמל"מ. הסוגיה נמצאת בירושלמי⁵⁹ ושם אין לשון לדמל"מ⁶⁰.

לשון לדמל"מ אינו נמצא בירושלמי בכלל. אע"פ כן נמצא בכבלי לדמל"מ גם משמם של אמוראי א"י אלו: ר' יצחק בר נחמני, ר' חייא בר אבא, ר' שמעון בר אבא, ר' ירמיה, ר' אבהו ור' יעקב. יתר על כן, בסוגיות המקבילות בירושלמי לסוגיות שבהן יש לשון

52. יבמות ע"ח: 'אמר רב הונא ממזרא לא חיי וכו' אמר ר' זירא לדמל"מ דרב יהודה; ידיע – חיי, ולא ידיע לא חיי, ידיע ולא ידיע – עד תלת דדי חיי טפי לא חיי'.
53. ר' זירא ישב לפני רב הונא (ברכות לט ע"א: אמר ר' זירא כי הוינן בי רב הונא אמר לן...) ולפני רב יהודה (ע"ז טז ע"ב: אמר ר' זירא כי הוינן בי רב יהודה...).
54. מנחות כט ע"א: 'אמר רב אשיאן בר גדבה (בדפוי: גרבק) משמיה דרב יהודה ניקב תוכו של ה"י כשר יריכו פסול אמר ר' זירא לדמל"מ דרב הונא, ור' יעקב אמר לדמל"מ דרב יהודה ניקב תוכו של ה"י כשר, יריכו אם נשתייר בו כשיעור אות קטנה כשר ואם לאו פסול'. ואפשר שלשון לדמל"מ בפי ר' זירא כאן, היא השגרה מהקבלתם לדברי ר' יעקב. ובירושלמי מגילה פ"א ה"ט, עא ע"ג: דברי ר' זירא בלשון הלכות פסוקות: ר' זעירה בשם רב: ניקב נקב כיריכו של ה"א אם גרדז ונשתייר שם ירך קטנה כשר ואם לאו פסול'. ובלשון דומה: ר' זעירה בשם רב חסדא היה הגימל מכלה את הגיול אם גרדז ונשתייר שם וכו' ר' זעירה בשם אשיאן בר נידבה ניקב נקב באמצע בית אם היה הגיול מקיפו מכל צד כשר ואם לאו פסול'.
55. תענית יב ע"א: 'אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים – כעצרת, מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה, אי מה עצרת מאורתא אף תענית מאורתא אמר ר' זירא לדמל"מ דר' ירמיה בר אבא אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים, מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום'.
56. כגון: סנהדרין מה ע"א: (= נב ע"ב): 'אמר רב נתנן אמר רבה בר אבהו אמר קרא ואהבת לרעך כמוך – ברור לו מיתה יפה'.
57. כגון: מנחות לו ע"א: 'אלא כשהוא חולץ חולץ של ראש, ואח"כ חולץ של יד מגלג? אמר רבה הונא אסברא לי (נו"א: אמר רבא רב המנונא אסברא לי) אמר קרא והיו לטוטפות בין עיניך – כל זמן שבין עיניך יהיו שתיים'.
58. יואל א: יד.
59. ירושלמי תענית פ"א ה"ו סד ע"ג: ר' זעירה בשם ר' ירמיה (בר אבא) העושה מלאכה בתענית ציבור כעושה מלאכה ביוה"כ פ. מה טעמא? קדשו צום קראו עצרה. והא תני הלילה מותר היום אסור? א"ר זעירה קיימה רבי (אבא בר) ירמיה [בר אבא] אספו עם – משעת אסיפה'.
60. ולשון 'קיימה רבי ירמיה בר אבא' (הערה 59) פירושו 'דרשה ר' ירמיה בר אבא' השווה יבמות פ"א ה"ו ג ע"א: 'מה מקיימין ב"ש ובן אין לו וכו'; 'יומא פד ה"ו, מא סע"ד: 'מה מקיים ר' יהודה אש תמיד וכו'; ברכות פ"א ב ע"ד: 'מה מקיים רבי טעמא דרבי נתן ראש האשמורת התיכונה'.

לדמל"מ, אין אף לשון אחרת במקומה של לדמל"מ. מכאן כרי איפוא שלשון לדמל"מ היא מלשונם של אמוראי בכל, ולשון העורכים הבבליים. המסדרים והעורכים הבבליים הוסיפו במקורות הא"י שהגיעו לידם את לשון לדמל"מ במקום שהדבר מתחייב ע"פ הסגנון הבבלי במשמעות 'סתום-ומפורש', כדרך שעשו במקורות שינויי לשון ושינויי התאמה ושינויי הלכה בהתאם למקובל בבבל⁶¹. הוספת לדמל"מ נעשתה כבר ע"י מסדרים ועורכים ראשונים, שכן לשון לדמל"מ נמצאת כבר בתלמודו של רב פפא, במקור א"י שנערך בדורות שלפניו⁶². אך כמו בסוגיות הבבליות, נוספו במקורות הא"י לשון לדמל"מ גם ע"י גרסנים או מעתיקים, בהעברה או באשגרה.

שלוש פעמים לדמל"מ בפיו של ר' יצחק בר נחמני (=ריב"ן) פעמיים בחולין סמוכים זה לזה, אחת במשמעות 'סתום-ומפורש' על הלכה של ר' יהושע בן לוי⁶³, ושנייה במשמעות הלכה אחרת בעניין אחר⁶⁴. הראשון היא אפוא תוספת מסדר-עורך, והשני באשגרה מסמיכותו לראשון. פעם שלישית בברכות⁶⁵ במשמעות מסורת חולקת. וכיון שהמסורות החולקות אף הן משמו של ריב"ל⁶⁶, נראה לדמל"מ כאן באשגרה⁶⁷. חמש פעמים לדמל"מ בפיו של ר' אבהו, שלש פעמים במשמעות 'סתום-ומפורש' (בכתובות נ"ד ע"ב⁶⁸ נו ע"א⁶⁹ ב"מ קה ע"א⁷⁰) אבל פעמים במשמעות אחרת. בגיטין

61. ראה מלנוה"מ עמ' 131. עריכת מסכת קדושין, עמ' 123-126.
62. כתובות נו ע"א: ולהלן הערה 69 ועל תלמודו של רב פפא, ראה מ. שיף 'חלקו של רב פפא בסידור תלמוד', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת ת"א, 1979.
63. חולין מה ע"א: 'אמר רבב"ח אמר ריב"ל כנגדו כביצים ניכר, אמר ר"ש בן פזי אמר ריב"ל משום ברקפרא מוח כל מה שבקדירה נידון כמוח וכו' אמר ריב"ן לדמל"מ דריב"ל כמין שני פולין יש מונחין ע"פ הקדרה וכו'.
64. חולין שם: 'בעא מיניה ריב"ן מריב"ל ניקבה כנפה מהו? א"ל הרי אמרו נקבים וכו' בעופא מאי? אמר ריב"ן לדמל"מ דר' אלעזר מקפלו ומניחו ע"פ הקנה וכו'.
65. ברכות לד ע"א: 'אר"ש בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא הדיוט כמו שאמרנו כה"ג בסוף כל ברכה וברכה והמלך תחילת כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה אמר ריב"ן לדמל"מ דריב"ל הדיוט כמו שאמרנו כה"ג תחילת כל ברכה וברכה המלך כיוון שכרע שוב אינו זוקף וכו'.
66. ובירושלמי ברכות פ"א ה"ח, ג ע"א: נמסרו מסורות חולקות כבבבלי בלי לדמל"מ: ריב"ן בשם ריב"ל כה"ג שוחח על כל סוף ברכה וברכה המלך ראש כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה ר' סימון (=ר"ש בן פזי) בשם ריב"ל המלך שהוא כורע אינו זוקף וכו'.
67. השווה לחולין (הערה 63), בשני המקומות אר"ש בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא... אמר ריב"ן לדמל"מ דריב"ל...
68. כתובות נד ע"ב: 'אתו לקמיה דר' יוחנן אמר להו איזילו ואמרו ליה לאכוכון דנייחד לה ארעא למזונה וכו' אמר ר' אבהו לדמל"מ דר' יוחנן אמר למזונות - ריבה לה מזונות, אמר במזונות - קצץ לה מזונות'.
69. כתובות נו ע"א: 'כי אתא רב דימי אר"ש בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא מחלוקת בתחילה אבל בסוף לד"ה אינה מוחלת. ור' יוחנן אומר בין בזו ובין בזו מחלוקת. אמר ר' אבהו לדמל"מ מיניה דר' יוחנן דאנא וריב"ל לא פלגינן וכו'... כי אתא רבין אמר ר"ש בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא מחלוקת לבסוף וכו' ור' יוחנן אומר בין בזו ובין בזו מחלוקת. אמר ר' אבהו לדמל"מ דר' יוחנן דאנא וריב"ל לא פלגינן וכו' אמר רב פפא אי לאו דאמר ר' אבהו לדמל"מ דר' יוחנן דאנא וריב"ל לא פלגינן אהדי הוה אמינא ר' יוחנן וריב"ל פליגי וכו'.
70. ב"מ קה ע"א: 'ת"ר המקבל שדה מחבירו וכו' אריב"ח כדי שתעמוד בו ורחת וכו' א"ר אבהו לדמל"מ דריב"ח כל שאין כונס שלו רואה פני החמה'. ובירושלמי ב"מ פ"ט יב ע"א: 'המקבל שדה

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בכבלי

כתירוץ⁷¹ ובשבת הלכה חולקת⁷². בשני מקומות אלו לדמל"מ באשגרה. חמש פעמים לדמל"מ בפיו של 'ההוא מדרבנן ור' יעקב שמיה'. ארבע פעמים במשמעות 'סתום-ומפורש' (בב"ק⁷³ סוטה⁷⁴ עירובין⁷⁵ וע"ז⁷⁶) ופעם אחת בע"ז⁷⁷ כהכרעת דין, וזו באשגרה.

לדמל"מ במשמעות 'סתום-ומפורש' גם בפירושו של ר' חייא בר אבא⁷⁸ ור' שמעון בר אבא⁷⁹ אבל בפיו של ר' ירמיה במשמעות אחרת. דברי ר' ירמיה הם חלק מסוגיה במגילה⁸⁰ שלה הקבלה מלאה בירושלמי⁸¹ בתוכן, במבנה ובמינוח⁸², מכאן שהסוגיה עברה מא"י

מחבירו וכו' ר' יעקב בר אידי בשם ריב"ל: ובלבד כדי שיעמיד הרחת, ר' אבהו בשם ריב"ח והוא שיהיה בית מכנס שלה מלמעלה.

71. גיטין פז ע"א: 'היכי דמי כלל היכי דמי טופס אמר ר' יוחנן זמן אחד לכולן זהו כלל וכו' מתקיף לה ר' אבא לר' יוחנן וכו' וליחוש דילמא כי חתמו סהדי אכתרא הוא דחתימי מי לא תני עדים החתומים על שאילת שלום בגט – פסול חיישינן על שאילת שלום חתמו, לאו אתמר עלה א"ר אבהו לדמל"מ דר' יוחנן שאלו – פסול ושאלו כשר, הכי נמי דכתיב ביה פלוני ופלוני ופלוני וראה ב"ב קעו ע"א, שבת צד ע"ב: 'א"ר אבין אריב"ח גודלת משום אורגת כוחלת משום כותבת ופוקסת משום טווה.

72. אמרו רבנן קמיה דר' אבהו וכי דרך אריגה בכך וכי דרך כתיבה בכך וכי דרך טויה בכך אלא א"ר אבהו לדמל"מ דריב"ח כוחלת משום צובעת גודלת ופוקסת משום בונה'. אבל בירושלמי שבת פ"ז ה"ז יב ע"ג: 'ר' אבהו בשם ריב"ח גודלת חייבת משום בונה'.

73. ב"ק צד ע"ב: 'אמר ר"ח בר אבא אמר ר' יוחנן דבר תורה גזילה הנשתנית חוזרת בעיניה וכו' א"ל ההוא מדרבנן ור"י שמיה לדמל"מ דר' יוחנן כגון שגזל עצים משופין עשאן כלים וכו'.

74. סוטה מז ע"א: 'אמר ר' אבהו בעי מיניה מר' יוחנן משיכת עול בכמה א"ל כמלא עול וכו' א"ל ההוא מרבנן ור"י שמיה לדמל"מ דר"י משיכת עול לרחבו טפח'.

75. עירובין פ ע"א: 'דאמר ר"י אמר רב מעשה בכלתו של ר' אושעיא שהלכה לבית המרחץ וחשכה לה ועירבה לה חמותה וכו' ואבעיא להו משל חמותה עירבה לה ומשום דלא זיכתה או דילמא משלה עירבה לה ומשום דשלא מדעתה א"ל ההוא מרבנן ור"י שמיה לדמל"מ דר' יוחנן משל חמותה עירבה וכו'.

76. ע"ז כח ע"ב: 'אמר רב זוטרא בר טוביא אמר רב עין שמרדה מותר לכוחלה בשבת סבור מיניה הני מילי הוא דשחקי סימנין מאתמול אבל משחק בשבת ואתווי דרך רה"ר לא, אמר להו ההוא מדרבנן ור"י שמיה לדמל"מ דרב יהודה אפילו מישחק בשבת ואתווי דרך רה"ר מותר'.

77. ע"ז עה ע"ב: 'רב יצחק בר יוסף זבן מנא דמרדא מגוי סבר להטבילה א"ל ההוא מרבנן ור"י שמיה לדמל"מ דר"י כלי מתכות אמורין בפרשה'.

78. חולין נ ע"ב: 'אמר גנובא אמר ר' אסי נקדרה כסלע טרפה שאם תמתח תעמד על הטפח, אמר ר"ח בר אבא לדמל"מ דגניבא אמברא דנהרדעא: כסלע – כשירה, יתר מכסלע – טריפה'.

79. גיטין עח ע"ב: 'ר' יוחנן אומר קרוב לה שנינו אפילו מאה אמה וכו' אמר רב שמן בראבא לדמל"מ דר"י הוא יכול לשומרו והיא אינה יכולה לשומרו – זהו קרוב לו כו'.

80. מגילה ד ע"א: 'ואמר ריב"ל חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום שנאמר וכו' סבור מינה למקרייה בלילה ולמיתנא מתניתין דידה ביממא. אמר להו ר' ירמיה לדמל"מ דר' חייא בר אבא: כגון דאמרי אינשי אעבור פרשתא דא ואתנייה, אתמר נמי אמר ר' חלבו אמר עולא בראה חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום כו'.

81. ירושלמי מגילה פ"ב ה"ג, עג ע"ב: 'עולה ברייה, ר' לעזר בשם ר' חנינה, ריב"ל (בדפו: רגיל) צריך לקרותה בלילה ולשנותה ביום הוינן סברין מימר לשנות משנתה אמר ר' מרי בבלייה לשנות קרייתה'.

82. סבור מינה = הוינן סברין מימר.

לבבל כסוגיה ערוכה⁸³. ועל כן אין מתקבל שהעורך הבבלי הוסיף בה למדל"מ שלא לצורך, שלא במשמעות סתום ומפורש. אבל לשון למדל"מ מתבאר כאן באשגרה ע"פ הדמיון המבני והסגנוני לסוגיות אחרות שבהן אחרי הצעת פירוש בלתי מתקבל ב'סבור מינה' באה הצעת פירוש מתקבל בלמדל"מ⁸⁴.

3. לייט עלה, מגדף בה.

בכמה מקומות בבבלי בהם נאסרו מעשים או נדחו הלכות ע"י אמוראים במיוחד ע"י אביי (שבע פעמים!) בא הביטוי 'לייט עלה' או 'לייט אמאן'⁸⁵. לפי פשוטו, משמע, שהאמורא אסר המעשה או דחה את ההלכה, מכיון שנמצאו לו נימוקים חזקים לכך. ולכן ראה להרתיע או להחמיר עם עושה המעשה בלשון קללה⁸⁶. ולשון לייט מצביע אפוא על התייחסות אישית של האמורא ולא על מינוח סתמי.

ברם בעיון בסוגיות שבהם נאמר לשון 'לייט' מתגלה כי התייחסותם של אמוראים אחרונים ובעקבותיהם גאונים וראשונים, לאותן הלכות ומעשים אינה חורגת מגדר התייחסותם למעשים אסורים אחרים או להלכות דחויים אחרות בכל עניין אחר. הם אינם מדגישים חומרה יתירה ואינם מפרשים סיבות ללשון קללה. דומה כי רק במקום אחד – על פי הקבלה לדברי חכמים במקומות אחרים – בדברי ריב"ל, מתאימה לשון קללה. 'ריב"ל לייט אמאן דגני אפרקיד'⁸⁷ משום 'שידיו מונחות לו על אברו ומתחמם'⁸⁸ ועל כגון זה דברו חכמים בלשון קשה⁸⁹.

האמורא הראשון שמשמו נאמר בבבלי לשון 'לייט' בעניין הלכתי הוא רב⁹⁰ 'תנא נר שאחורי הדלת פותח ונועל כדרכו ואם כבתה, כבתה לייט עלה רב'⁹¹.

כידוע 'רב תנא הוא ופליג'⁹² וחולק על ברייתות מפורשות. מדוע נזקק כאן ללשון קללה? כבר תמהו האמוראים בסוגיה: 'א"ל רבינא לרב אחא בריה דרבא ואמרי לה רב אחא בריה דרבא לרב אשי, מאי טעמא לייט עלה רב? אילימא משום דרב סבר לה כר' יהודה ותנא קתני לה כר' שמעון, משום דרב סבר לה כר' יהודה כל דתני לה כר' שמעון מילט לייט ליה?' בתשובתם: 'בהא אפילו ר"ש מודה, דהא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה ר"ש בפסוק

83. על מעבר סוגיות ערוכות מא"י לבבל ראה י"נ אפשטיין, מבואות לספרות אמוראים, ירושלים 1962, עמ' 302-307.

84. השווה הערות 40, 44, 45, 76.

85. גו"א: 'לייט עליה', 'לייטו עליה אמאן', 'לייט עלה אמן'.

86. השווה ברכות נט ע"א: 'א"ר אלכסנדרי אמר ריב"ל (כ"מ: ר' יוחנן) הוואה את הקשת בענן צריך שיפול על פניו וכו' לייט עלה במערבא (כ"מ: לייט עלה אמאן דנפיל על פניו) משום דמחזי כמאן דסגיד לקשתא. נדה כ סע"א: 'לייט עליה ר' ישמעאל בר' יוסי באסכרה'.

87. ברכות יג ע"ב: (= נדה יד ע"א:).

88. נידה יד ע"א: רש"י ד"ה אפרקיד, וראה גם תוספות שם ד"ה אפרקיד.

89. נידה יג ע"א: 'ר' אלעזר אומר כל האוחז באמתו ומשתין כאילו מביא מכול לעולם' שם ע"ב: 'דתניא ר' טרפון אומר יד לאמה תקצץ ידו וכו'', ובירושלמי נידה פ"ב, ב ע"ד: 'כיני מתניתא כל המרבה ליתן ידו על עינו מרבה להוציא דמעה, ר' טרפון אומר תקצץ על טבורו וכו'.

90. וקללה שקילל רב את שמואל: 'לייט רב ואמר מאן דמצערן לא לוקמיה ליה בני' (שבת קח ע"א) אינה מעניינתו. ופירוש המעשה ראה באוצה"ג לשבת עמ' 97.

91. שבת קח ע"ב.

92. עירובין נ ע"ב וש"נ. וראה י"נ אפשטיין, מלנוה"מ, ירושלים תשכ"ד, 175.

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בכבלי

רישיה ולא ימות' פתרו האמוראים בעיה אחת, ועוררו בעיה אחרת חריפה ממנה: הא כיצד מתירה ברייתא מפורשת 'פסיק רישיה ולא ימות?' אלא שרבינא, רב אחא בריה דרבא ורב אשי לא יכלו לדעת את סיבת הקללה משום שלא הייתה לפנייהם הגרסה המקורית, הנמצאת בירושלמי 'דתני נר שהוא מונח מאחורי הדלת פותח ונועל בשבת ובלבד שלא יתכוון לכבות ולא להבעיר. רב ושמואל פתרון ליה בשוכח ומקללין מאן דעבד כן: יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה'⁹³. לאמור: רב ושמואל פרשו את הברייתא במי שהדליק נר ער"ש אחורי הדלת ושכח לכבותו עם כניסת השבת. מותר לו לפתוח ולנועל את הדלת אם אינו מתכוון לכבות או להבעיר. אלא שהלכה כזאת פותחת פתח ל"עקלקלות". כל הרוצה להדליק נר בער"ש ולכבותו בשבת ידליק נר מאחורי הדלת. לפיכך הזהירו רב ושמואל בקללה למי שיעשה עצמו 'נבל ברשות התורה'.

ההלכה שבברייתא נתגלגלה במסורת של אמוראי בכל בנוסח אחר⁹⁴, ובמסורת שלפני אביי היא נתחלקה לשניים חציה מקור תנאי וחציה הלכה משמו של רב יהודה⁹⁵. ודברי רב נתקצרו לכיטוי 'לייט עלה רב' שנשנה עם הברייתא. אביי פירש ביטוי זה, כביטוי לדחיית ההלכה בברייתא, ועל כן באנלוגיה לדברי רב היה בידו לדחות הלכה מפורשת של רב יהודה. ודברי אביי ע"פ אנלוגיה זו גרסו את דברי אביי בסגנון זהה: 'לייט עלה אביי'. ומכאן ואילך עשו לשון זו בדבי אביי כביטוי לציין הלכות שנדחו ע"י אביי⁹⁶ ולא דוקא כלשון קללה. במשמעות זו קיבל רב אשי את הביטוי כשנידון לפניו. 'אמר רב חננאל אמר רב קוצץ אדם דקל כמעד אע"פ שאינו צריך אלא לנסורת שלו. לייט עלה אביי. רב אשי הוה ליה אבא ב'שלנייא' אול למקצייה בחוה"מ. אמר ליה רב שילא מ'שלנייא' לרב אשי מה דעתך, דקאמר רב חננאל אמר רב קוצץ אדם וכו' הא לייט עלה אביי, א"ל לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי וכו'⁹⁷. רב אשי לא מצא, כנראה, בדברי אביי קללה ממש, כדי שייזהר

93. ירושלמי שבת פ"ג ה"ז ו ע"ג.

94. לשון ואם ככתה ככתה היא השגרת לשון מן ההלכות האחרות שנסדרו בסוגיה (שבת קכ סע"א - ע"ב): 'אמר רב יהודה אמר רב טלית שאחז בה האש מצד אחד נותן עליה מים מצד אחד ואם ככתה ככתה, 'מיתבי טלית שאחז בה האור מצד אחד פושטה ומתכסה בה ואם ככתה ככתה, 'וכן ספר תורה שאחז בו האור פושטו וקורא בו ואם כבה כבה, 'ת"ר נר שעל גבי טבלה מנער הטבלה והיא נופלת ואם כבה כבה, וכל זה גם בירושלמי שבת פט"ז ה"ה טו ע"ד משמם של ר' ירמיה, ר' בא בר ממל בשם רב. אבל בירושלמי עניין נר מאחורי הדלת במקום אחר: פ"ג, ה"ז.

95. שבת קכ ע"ב: 'אמר רב יהודה פותח אדם דלת כנגד מדורה בשבת' ובנו"א 'אמר רב יהודה אמר שמואל, ראה י"ל הכהן מימון, אביי ורבא, ירושלים 1965, עמ' יד, הערה 2. היות ובברייתא שנו 'ואם ככתה ככתה, דין הבערה נשנה בנפרד משמו של רב יהודה.

96. כגון: קידושין לג ע"ב: 'אמר ר' אלעזר אין ת"ח רשאי לעמוד מפני רבו בשעה שעוסק בתורה לייט עלה אביי' ורש"י ד"ה לייט עלה אביי פרש: 'אהך דר' אלעזר כל מאן דציית ליה'. (וראה עריכת מסכת קדושין, עמ' 60). קידושין עא ע"ב: 'לעיל בפרת עד היכא רב אמר עד אקרא דתילבגני ושמואל אמר עד גישראל דבי פרת וכו' לייט אביי ואיתימא רב יוסף אדרב וכו' (ראה עריכת מסכת קדושין, עמ' 192) תענית כט ע"ב: 'מיתבי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה וכו' חל להיות בער"ש מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בער"ש מן המנחה ולמעלה לייט עלה אביי ואיתימא רב אתא בר יעקב אהא וכו' (ורש"י ד"ה לייט עלה אביי ואיתימא רב אתא בר יעקב אהא - המכבס וכו') פסחים קד ע"א: 'רב אמר מקדש ישראל ושמואל אמר המבדיל בין קדש לחול. לייט עלה אביי ואיתימא רב יוסף אהא דרבי"ח'.

97. מו"ק יב ע"ב, וראה 'אביי ורבא' עמ' כד הערה 3.

בה ויחמיר על עצמו, אלא ביטוי של הכרעה, וכיוון שלא נראתה לו הכרעתו של אביו חה אותה.

בלשון קללה נדחו בכבלי שלוש הלכות בדין תפילה:

1. 'לייט רב חסדא אמאן דמהדר אמייא בעידן צלותא'⁹⁸.

2. 'לייט עלה אביו אמאן דמצלי הכיננו'⁹⁹.

3. 'לייט במערבא אמאן דמצלי בדמדומי חמה'¹⁰⁰.

הביטוי 'לייט' משמו של רב חסדא מובא כציטוט ממקום אחר לסימוכין בשתי סוגיות: האחד, לעניין מי שאין לו מים לרחוץ ידיו¹⁰¹ והשני בהקשר לבעל קרי ולמסורת (= 'אמרי לה') 'לפיה בטלוה לנטילותא'¹⁰². בדפוסים שלפנינו צוטטו דברי רב חסדא בנוסח זה: 'רב חסדא לייט אמאן דמהדר אמייא בעידן צלותא' והוסיפו: 'הני מילי לק"ש אבל לתפילה בעי לאהדורי וכו'¹⁰³ על גרסה זו שהביאה הרי"ף בהלכותיו¹⁰⁴ כותב תלמידו רבנו יונה: 'ובדקנו בנוסחאות המדויקות ומצאנו שלא היו גורסים כל זה וגם לא היו גורסים בעידן צלותא, אלא הכי גרסי לייט רב חסדא אמאן דמהדר אמיא והני מילי בעידן ק"ש (ובתפילה) דמשמע דלא בא להשמיענו אלא דין זה בלבד שאמר שמגיע הזמן לא יחזור בעבור המים לא לתפילה ולא לק"ש'. ובכ"מ וכו'¹⁰⁵ ובתוספות¹⁰⁶ הגרסה: 'לייט רב חסדא אמאן דמהדר בעידן ק"ש' ובכ"מ נוסף: 'וה"מ לק"ש אבל לתפילה בעי לאהדורי וכו'¹⁰⁷.

על מה אפוא 'לייט' רב חסדא? תחילה עלינו לברר מדוע נתחלפו הגרסאות בדבריו. לפי סוגיות התלמוד בברכות נוטלים ידיים לתפילה ולק"ש. יתר על כן, מציטוט דבריו של ר' יוחנן בסוגיה משמע שנטילת ידיים נדרשת לקבלת עול מלכות שמים שלמה. ורק עם נטילת ידיים 'מעלה הכתוב עליו כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר: "ארחץ בנקיון כפי ואסכבה את מזבחך"¹⁰⁸. כך נהגו בדורות אחרונים בבבל. דבר המתקבל מתמיהת רבינא: 'חזי מר האי צורבא מרבנן דאתא ממערבא ואמר מי שאין לו מים לרחוץ ידו מקנח בעפר וכו'¹⁰⁹. ובעיני רבינא מסורת שאין צריך במים היא מסורת א"י. ואמנם גם המסורת 'בטלוה לנטילותא' מיוחסת ל'כי אתא זעירי', היינו: כמסורת א"י. ועורכי הסוגיות מצאו שקיימת זיקה בין המסורת הא"י, למסורת הקדומה משמו של רב חסדא. ואכן,

98. ברכות טו ע"א, כב ע"א.

99. שם כט ע"א.

100. שם כט ע"ב.

101. שם טו ע"א.

102. שם כב ע"א.

103. שם טו ע"א, אבל בכב ע"א 'בעידן צלותא' בלבד.

104. הלכות אלפס ברכות פ"ב מהדורת נ' זקש, עמ' ט; הלכות הרי"ף כ"י ניו-יורק, מהדורת שמא פרידמן, ירושלים 1974, עמ' 1.

105. כ"י פירנצה: ברכות טו ע"א, אבל שם כב ע"א: בעידן צלותא וה"מ בעידן ק"ש.

106. תוספות ברכות טו ע"א ד"ה דמהדר אמיא בעידן ק"ש, ובתוספות רי"ש מהדורת נ' זקש, י"ם תשל"ט עמ' קפ"ג.

107. ובתוספות ר' יהודה שירליאון (שם) 'כותב: דרב חסדא לייט אמאן דמהדר אמיא בעידן ק"ש. כתוב בספרים וה"מ לק"ש אבל צלותא בעי לאהדורי וכו' ואינו בספרים ישנים וגם לא במקצת חדשים' עכ"ל ורי"ש תלמיד ר"י הזקן חי בפאריס (1166-1229).

108. ברכות טו ע"א.

109. שם.

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בבבלי

למסורות השוללות נטילת ידיים שורשים במסורת בבליית קדומה. הדים למסורת זו שרדו בבבלי ובירושלמי. כגון: 'רב אמר נטל ידיו שחרית אין מטריחין עליו בין הערביים'¹¹⁰ 'רב הונא אומר אין נטילת ידיים אלא לפת'¹¹¹ 'אמר ר' אלעזר אמר ר' אושעיא לא אמרו נטילת ידיים לפירות אלא משום נקיון, סבור מינה חובה הוא דליכא הא מצוה איכא, אמר להו רבא לאו חובה ולא מצוה אלא רשות ופליגא דרב נחמן. דאמר רב נחמן הנוטל ידיו לפירות אינו אלא מגסי הרוח'¹¹².

מכאן שהמסורת על 'כטלוה לנטילותא' נתבססה על הכרעות שלושה מגדולי הדור: רב הונא, רב נחמן, ורב חסדא. הם ביטלו לגמרי את חובת נטילת הידיים מלבד לסעודה. אבל הציבור לא שעה לדבריהם והטריח עצמו לנטילת ידיים. רב נחמן ורב חסדא ראו במעשיהם פגיעה בסמכותם של חכמים, ועל כן השתמשו כלפיהם בלשון חריפה. ורב חסדא נקט לשון קללה. ובדבריו גרסו: 'לייט רב חסדא אמן דמהדר אמיא בעידן צלותא'¹¹³.

עורכי הסוגיות שכבר מקובלת עליהם המסורת המשבחת נטילת ידיים לק"ש ותפילה, למרות נטייתם החיובית לנטילת ידיים, שילבו מסורות השוללות נטילת ידיים, משום שעשו אותן חומר למצב יוצא דופן. הם צמצמו את דברי רב חסדא וייחדו אותם לעובר על זמן ק"ש. היינו: למי שלא נמצאו לפניו מים, ואם יחפש אחריהם, יעבור זמן ק"ש. לפיכך הוסיפו בדבריו וגרסו: 'הני מילי לק"ש אבל לתפילה מהדר וכו'¹¹⁴. גרסנים אחרים קצרו את הגרסה ועשו אותה פשוטה: 'רב חסדא לייט אמאן דמהדר אמיא בעידן ק"ש'¹¹⁵. אבל בכך הם שינו את נוסח דבריו של רב חסדא¹¹⁶. שתי הגרסאות הן גרסאות של גמרא¹¹⁷. ברם, שינויי הגרסאות גרמו לערבוב גרסאות. וכך נמצאות לפנינו גרסאות נוספות: 'בעידן ק"ש ה"מ לק"ש אבל לתפילה מהדר וכו'¹¹⁸ וכן הגרסה: 'וה"מ בעידן ק"ש (ותפילה)¹¹⁹ וכן 'בעידן צלותא' ללא כל תוספת¹²⁰. ובעקבות חילופי הגרסאות נתרבו כמובן

110. ירושלמי ברכות פ"ח ה"ב יב ע"א.

111. שם.

112. חולין קנב ע"א.

113. וכוונתו: מי שלא התפלל, אסור לו 'למהדר אמיא' לתפלתו, אע"פ שתפילה כל היום זמנה.

114. ועל דרכם של אמוראים, סבוראים וגרסנים להוסיף על מאמרי קודמיהם, ראה: מבוא לתלמודים, עמ' 504-508, וש"י פרידמן, 'מחקרים ומקורות', עמ' 287 ואילך.

115. גרסה זו ע"פ עדות תוספות ר"ש היתה בספרים ישנים (ראה הערה 107), ואמנם כך היה גם לפני רב האי גאון. ראה אוצה"ג לברכות חה"פ עמ' 16.

116. אבל להיפך שינוי מגרסת בעידן ק"ש לגרסת בעידן צלותא' לא ניתן להסבר.

117. שתי הגרסאות שוות במהותן, והן אפוא גמרא אחת בנוסחאות שונות. וראה עריכת מסכת קדושין עמ' 1-11.

118. זו גרסת רב האי גאון (אוצה"ג לברכות חה"פ עמ' 16). ובגרסה זו כפילות. ה"מ לק"ש אבל לתפילה מהדר וכו' כופל את האמור 'בעידן ק"ש'. דמהיכי תיתי לומר דלייט רב חסדא אמאן דמהדר אמיא בעידן צלותא. וראה גם הערה הבאה.

119. גרסה זו בתר"י וכהגהת הב"ח. אבל בלא הגהת הב"ח כגרסת רש"ל אין להבין למה מיאנו לפרש דוקא לק"ש אבל לא לתפילה. ראה תוספות ר"ש, עמ' 15: 'מן והני מילי עד מתניתין כל זה נמחק. שלמה השלם, מהדורת מקור, ירושלים תשל"ב, עמ' 15: 'מן והני מילי עד מתניתין כל זה נמחק. ונ"ב לדעת התוספות והראש והמרדכי ור' יונה לא גרסינן זה. וברבי יונה שהרי גרסינן: והני מילי בעידנא דק"ש ותו לא, ובא להשמיענו שלא יהדר מאחר שבא הזמן פן יעבור הזמן וא"ר: אף לתפילה וכו'.

120. ראה תוספות פסחים מו ע"א ד"ה ולתפילה. וזו גרסת רבני איברא מרבותיו וחבריו של רבנו יונה

הפירושים¹²¹.

לשון 'לייט אמאן' דמצלי הביננו' משמו של אביי, היינו צריכים לפרש לפי דרכנו כביטוי להכרעתו במחלוקת רב ושמואל¹²² שבדבי אביי ניסחו בלשון 'לייט'. ברם, ניסוח שלילי כלפי המתפלל, ולא כלפי ההלכה בלשון: לייט אהא דרב¹²³, יש בה משמעות של חומרה אם לא של קללה ממש. ואם כך, מדוע רב ביבי בר אביי מר זוטרא, ורב אשי הכריעו בניגוד לאביי ופסקו כשמואל?¹²⁴ יתר על כן, רב ביבי בר אביי, חרף הכרעת אביו בלשון 'לייט' נוקט לשון חיובית זו: 'כל השנה מתפלל אדם הביננו וכו'' ואילו רב אשי בסורא עירו של רב מעדיף את שיטת שמואל למרות קללת אביי ומבלי להעיר על כך דבר¹²⁵.

מכאן, לדעתנו, שהגרסה המקורית היתה 'לייט רב אמן דמצלי הביננו' רב הנהיג בבבל וכל פרוודהא¹²⁶ להתפלל תפילה קצרה מעין י"ח כשיטתו וכמנהג שנתקבל גם בא"י. אלא שהציבור משום מה נטה לשיטתו של שמואל. לכן נקט רב לשון חריפה, שהרי מי שלא נהג על פיו, קרא תגר על סמכותו. אע"פ כן פשטה תפילת 'הביננו' בכל מקום עד שנתקבלה גם בסורא. הנוסח 'לייט אביי' נתחלף באשגרה¹²⁷.

בדרך זו של התעצמות אמוראים בהלכה, נראה לנו להסביר גם את לשון 'לייטי במערבא אמן דמצלי בדמדומי חמה'¹²⁸. הציבור נטה להתפלל דוקא בדמדומי חמה¹²⁹, והחכמים המתנגדים במקומם נאלצו לצאת נגדם בלשון קללה¹³⁰.

(מחצית המאה ה-13) וזה לשון תר"י: 'הרי"ף ז"ל כתב ה"מ לק"ש לתפילה בעי לאהדורי וכו' וכן נמצא במקצת ספרי הגמרא. ואומרים רבני צרפת ז"ל דלא גרסינן ליה ואינו אלא פרוש שהבניסו בספרים הגאונים הראשונים ואינו מכוון דמסתמא לשון צלותא יותר משמע תפילה מק"ש ומה טעם להוציא התפילה ממשמעותה וכו'.

121. ראה תוספות פסחים מו ע"א ד"ה ולתפילה; הרא"ש לברכות טו ע"א; חידושי רשב"א לברכות טו ע"א ד"ה והני מילי לק"ש אבל לתפילה חוזר וכו' ולחולין קנב ע"א ד"ה לגבל ולתפילה.

122. ברכות כט ע"א: 'מאי מעין שמונה עשרה רב אמר מעין ברכה וברכה ושמואל אמר הביננו וכו'.

123. השווה פסחים קד ע"א.

124. ובהגהות מימוניות הלכות תפילה פ"ב ה"ב: 'פר"י דקימא לן כאביי דלייט אמאן דמצלי הביננו ולא כאמוראין הרבה החולקין ע"ש. אמנם בספר המצוות כתב כרבינו המחבר וכתב אע"ג דלייט אביי אמאן דמצלי הביננו, זהו למי שמרגיל עצמו לעשות כן תמיד בלא שום אונס עכ"ל. ובתוספות ברכות כט ע"א ד"ה לייט עלה אביי וכו' ויש ספרים דמסיק ה"מ במתא אבל בדרך שרי'.

125. וראה כתובות נו ע"א שם פסקו רב יצחק בר אבדימי ושמואל ונהרדעי משמיה דר"נ הלכה כראב"ע, ורב נחמן דידיה פסק אין הלכה כראב"ע והעירו בגמרא: 'ואע"ג דלט (נו"א: דלייט) רב נחמן ואמר כל דינא דדאין כראב"ע הכי והכי תיהוי אפילו הכי הלכה כראב"ע'.

126. כתובות נד ע"א: 'בבל וכל פרוודהא נהוג כרב, נהרדעא וכל פרוודהא נהוג כשמואל'.

127. והשווה השגרת 'לייט אביי' במקום 'לייט רב חסדא' בתוספת פסחים מו ע"א הגהות מימוניות הלכות תפילה פ"ד ה"ב, ומהר"מ לפסחים מו ע"א.

128. ברכות כט ע"ב.

129. שבת קיח ע"ב: 'אמר ר' יוסי יהא חלקי ממתפללים עם דמדומי חמה, אר"ח בר אבא אר"י מצווה להתפלל עם דמדומי חמה א"ר זירא מאי קרא ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים'. ובירושלמי ברכות פ"ב ה"א, ז ע"ב: 'ריב"ח היה מתפלל עם דמדומי חמה כדי שיהא עליו מורא שמים כל היום אריב"ח ויהא חלקי עם המתפללים עם דמדומי חמה מ"ט על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא – מהו לעת מצוא לעת מיצויו של יום'.

130. וראה לוי גינצבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי, ג, נ"י (תשא), עמ' 61. ושם כותב: 'לכן אין

'מגדף בה'

בכמה מקומות בבבלי נעשה שימוש לביטוי 'לייט עלה' כמה שנראה כתרגומו העברי של ביטוי זה: 'מגדף בה'¹³¹. ברם, בעוד שב'לייט עלה' נדחו הלכות ללא הסבר, ב'מגדף בה' נדחים פירושים כשהביטוי עצמו מהווה פתיחה להצעת הקושיה או התמיהה שעל ידה נדחה הפירוש¹³².

בעל 'הליכות עולם'¹³³ השווה את 'מגדף בה' ל'מתקיף לה' וז"ל: 'ולשון האתקפתא שייך כשמקשה ומשיב האמורא את חברו מכח פלפול וסברא בעלמא ולא מכח משנה וברייתא, וכן כלשון הזה ענין פריך ומגדף'¹³⁴ ומפני שינוי זורות הלשון של 'מגדף בה ר' אבהו' שלא נמצא כן בלשונם של אמוראים יש מי שאומר שר' אבהו הוא מרבנן סבוראי¹³⁵, ויהיה זה רב אבהו מרישי כלה דרפרם בפומבדיתא¹³⁶.

מור' ע"צ מלמד דחה מסקנה זו וכתב: 'אבל זו אינה ראייה שכן מצינו גם "מגדף בה ר' ירמיה" (ע"ז לה ע"א), "ומגדף בה ר' חנינא" (ע"ז מג ע"א) ונראה שפועל זה מיוחד לאמוראי א"¹³⁷. ולפי דבריו הוא ר' אבהו מקיסרין תלמידו של ר' יוחנן. כדי להכריע בשאלה זו אנו נדרשים לבדוק תחילה את המקומות בהם נזכר 'מגדף בה ר' אבהו'.

בסנהדרין (מ ע"ב) דוחה ר' אבהו ב'מגדף בה' הסבר בעניין 'שבע חקירות'. ההסבר הנדחה, הוא לשיטת רב יהודה אליבא דרבנן ומיוסד על הכלל 'מילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה קרא' כיוון שההסבר הוא לשיטת אמורא בבלי ע"פ כלל בבלי מובהק ומאוחר¹³⁸, והסוגיה עצמה נערכה ע"י מסדרה האחרון של המסכת¹³⁹, אי אפשר שר' אבהו הנזכר כאן הוא האמורא הא"י תלמיד ר' יוחנן, ובהכרח מתקבל שהוא מרבנן סבוראי. הביטוי 'מגדף בה' קרוב בסוגיה זו ל'לייט עלה' יותר מאשר ל'מתקיף לה', שכן ר' אבהו דוחה למעשה את ההסבר על יסוד ברייתא מפורשת¹⁴⁰.

- מן הנמנע שהמנהג להתפלל מנחה עם דמדומי חמה שעוד היה נהוג בזמן ריב"ח נתבטל בדורות אחרונים ובזמן לייטי עלה במערבא כמו שאמרו מסדרי הבבלי.
131. מסכת ע"ז לה ע"א, בכ"י הסמינר התיאולוגי נ"י, מס' 44830, מהדורת רש"א אברמסון, נ"י (תשי"ז), תוקן למגרף. ובגליון נרשם: 'נ"א מגדף ופרושו חסרון מלשון גזפת את הקערה', ובתשובות הגאונים הרכבי סי' כה אוצה"ג לסנהדרין עמ' כד: 'ואפשר כתבתם מגרף בה ר' אבהו אינו כן אלא מגדף בה בדל (= בדלת) ופירוש עיקר לשון גדיפה גדף כלשון ישמעאלי כמלת הגודף מן המים, וכמו שגודף בפתו מה שיש בקערה וכו'.
132. ובערוך ערך גדף כתב: 'פי' רב שרירא גאון מגדף מראה תימה בידו, כאדם שגודף מן הקערה'.
133. הליכות עולם פ"א שער ב'.
134. וכן הגדירו גם י' קוסובסקי באוצר לשון התלמוד כ"ח עמ' 109: 'שענינו התקף הקשה'.
135. ספר יוחסין השלם מהדורת פיליפאווסקי פרנקפורט ע"נ מיין תרפ"ה, עמ' 103. ב"מ לוין, רבנן סבוראי ותלמודם, ירושלים תרצ"ה, 14.
136. חולין מט ע"א, תת"א עמ' 72: ערך רב אבהו ב'. איגרת רב שרירא מהדורת ב' לוין, עמ' 98.
137. ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג, עמ' 475: וראה גם תוספות כתובות ב' ע"ב ד"ה פשי"ט רב אחאי.
138. ראה 'עריכת מסכת קדושין', עמ' 317.
139. ראה י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים 1962, עמ' 16.
140. סנהדרין מ' עב: 'מגדף בה ר' אבהו אימא לאתויי שמנה חקירות... תניא נמי הכי היו בודקין אותו בשמנה חקירות'.

בסנהדרין (ג ע"ב) דוחה ר' אבהו ב'מגדף בה' הסבר לדבריו של רבי בברייתא: 'דיני ממונות בשלשה רבי אומר בחמישה כדי שיגמר הדין בשלשה'. מן הסוגיה עצמה אין אפשרות להכריע באיזה ר' אבהו עסיקין. אע"פ שהסוגיה כשלעצמה, שעניינה 'יש אם למקרא' היא סוגיה בבליית ומאוחרת מאד¹⁴¹.

גם בסוגיה זו קרוב הביטוי 'מגדף בה' ל'לייט עלה' יותר מאשר ל'מתקיף לה'. שכן ההסבר המוצע¹⁴² במקום ההסבר הנדחה הוא מדרש תנאי מפורש במכילתא¹⁴³ וגם כאן בטל הפירוש הנדחה מפני המקור התנאי ולא מכח הקושיה¹⁴⁴.

בשבת סב ע"ב (= קידושין עא ע"ב) דוחה ר' אבהו ב'מגדף בה' מדרש של ריב"ח לכתוב בעמוס (ו: ד)¹⁴⁵ ומציע לדרוש את הכתוב בדרך אחרת¹⁴⁶. לשני המדרשים מקבילות בספרי המדרש והאגדה, ומהן מתקבל שהכתוב בעמוס נדרש ע"י בעלי האגדה בא"י בשני אופנים, או כמדרש למעשי עבירה קלים, שבסופם הביאו על ישראל את הגלות¹⁴⁷ או כמדרש למעשה חמור של זנות אשת איש שבעטיו נענשו בגלות¹⁴⁸. כל מדרש עומד לעצמו¹⁴⁹.

מכאן יוצא שר' אבהו הנזכר הוא האמורא הא"י, והמו"מ בסוגיה אינו אלא מעשה עריכה של העורכים הבבליים שדרכם להעמיד מדרשים מקבילים כמדרשים אלטרנטיביים¹⁵⁰. הם הכריעו כמדרשו של ר' אבהו. על כן הציעו תחילה את מדרשו של ריב"ח, הקשו עליו והציעו את מדרשו של ר' אבהו כפתרון. בסגנון אמוראי בבל בא לעולם במו"מ כזה הביטוי 'מתקיף לה'. ואמנם כך הגרסה במסכת שבת כ"י ואתיקן¹⁵¹. ולכן אין לנו לומר אלא שבדפוסים ובכה"י האחרים נתחלף 'מתקיף לה' ב'מגדף בה' באשגרה מסנהדרין. חילופים דומים באשגרה גם בתמורה (ג' ע"ב). בדפוסים: 'מתקיף לה ר' אבהו', אבל ב'שיטה מקובצת': 'מגדף בה'.

141. כתבתי על כך במאמר: 'יש אם למקרא ויש אם למסורת כביטויים נורמטיביים', ב'תעודה' ב' (ספר זכרון ל"מ גרינץ), עמ' 43-56.

142. סנהדרין ג' ע"ב 'אלא היינו טעמא דרבי אשר ירשיעון אלהים תרי נאמר אלהים למטה ונאמר אלהים למעלה וכו'.

143. מכילתא דרי"ש, מהדורת האראוויטץ רבין, ירושלים תש"ך, עמ' 302 הערה 8.

144. ראה חידושי סנהדרין לר"ן ג' ע"ב ד"ה ותהא סנהדרי וכו' ושם כותב: 'זהו כתיב ושפטו העדה והצילו העדה, כלומר עדה שופטת ועדה מצלת והא על כרחין בתחילת הדין, דבגמר דין לא שייך שופטת ומצלת, ואם כן אין לנו בסנהדרי קטנה אלא כ"ג עם ההטייה וראה גם תוספות ד"ה מסנהדרי גדולה וכו'. ובאשר למסקנת המקשה: 'הכי נמי ונקרב בעל הבית אל האלקים משעת קריבה'. אפשר לדחותה בנקל, שנאמר: 'אשר ירשיעון אלהים - בשעת הרשעה' וזה עיקר.

145. השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערסותם, ואמר ריב"ח אלו בני אדם שמשתינים בפני מטותיהם ערומים.

146. אמר ר' אבהו אלו בני אדם שאוכלין ושותין זה עם זה ומדביקין מטותיהן זו בזו ומחליפים נשותיהם זה לזה וכו'.

147. כגון ספרי שיח: 'וכן אתה מוצא בעשרת השבטים שלא גלו אלא מתוך אכילה ושתייה ומתוך שלוח שנאמר השוכבים וגו'. ויק"ר פ"ה יג מהדורת מרגליות, ירושלים תש"ג, עמ' קה: 'השוכבים על מטות שן על ערסין דשן דפיל וסרוקים על ערסותם שהיו מסריחין בעבירות על מטותיהן'.

148. במ"ר ט, ז: 'כל זאת אירע להם לעשרת השבטים על שהיו שטופים בזנות אשת איש שעליו נתחתם גזר דין שנאמר בהם השוכבים וגו' שהיו מסריחים מטותיהם בשכבת זרע שאינה שלהם וכו'.

149. דבר רגיל במדרשי אגדה שמדרשים שונים זה מזה, נשנו זה בצד זה.

150. ראה עריכת מסכת קדושין, עמ' 109, 161, 169, 198.

151. כ"י 108. Vat. Ebr. מהדורת צילום, ירושלים תשל"ב.

לדרכי השתלשלות לשונות אמוראיים בבבלי

בע"ז (לה ע"א) בדפוס: 'מגדף בה ר' ירמיה', אבל ברבנו חננאל ובכ"י ניר-יורק¹⁵² הגרסה: 'מגדף בה ר' אבהו'. האמוראים בסוגיה כולם א"י: ר"ש בן פזי, ריב"ל, ר' חנינא ור' ירמיה. על כן גם הגרסה: 'ר' אבהו' מכוונת לר' אבהו מקיסרין. לפי דרכנו, נאמר, שגם בסוגיה זו נתחלף 'מתקיף לה' ב'מגדף בה'¹⁵³. חילופים אלו מסתברים על רקע ערבוב הגרסאות בסוגיה. 'מגדף בה' נתחלף באשגרה. ור' ירמיה נתחלף בטעות הגרסנים שדימו ששמו של ר' ירמיה נזכר בקושיה לפי שבגרסתם התירוץ ממנו¹⁵⁴. ונתקבל 'מגדף בה ר' ירמיה'. אבל בדפוסים התירוץ בסוגיה מר' חנינא¹⁵⁵. וע"פ אנלוגיה לדרך שבה נשתבשה הגרסה ל'מגדף בה ר' ירמיה', מותר להניח גם קיומה של גרסה 'מגדף בה ר' חנינא'. וממנה נתחלף באשגרה בע"ז (מג ע"א) 'מתקיף לה ר' חנינא' ל'מגדף בה ר' חנינא'. אבל להשערה זו לא מצאתי סיוע לא בכתיב היד שלפנינו ולא בנוסח הראשונים. מכל מקום, מבין שתי האפשרויות ליחס לשון 'מגדף בה' לאמוראי א"י או לרבנן סבוראי, נראית טבעית האפשרות השנייה. בדבי רב אבהו ריש כלה דפומבדיתא המשיכו למעשה מסורת ביטוי פומבדיתאית מדבי אביי, לדחות הלכות ופירושים ב'לייט עלה' שתרגומו העברי 'מגדף בה'.

סיכום

בדקנו שלוש לשונות ומצאנו:

א. הלשון 'הריני כבן עזאי' נאמרה בפירוש רק ע"י רב ור' יוחנן בשעה שהגיעו למקום חדש. ובסוגיות בבבלי נתחלף שמו של רב באביי וברבא לפי שאותן סוגיות נסתיימו על ידם. (ופעם בא שמו של אביי באשגרה). ע"י כך נתרחב הביטוי ונתפרש בדרך חדשה.

ב. הלשון 'לדידי מפרשא לי מיניה' היא לשון עריכה. ביטוי המציין שהלכה נאמרה בלשון

152. ראה הערה 131 [ראה הערת ר"ש אברמסון בעמ' צא-מע"פ].

153. ורק במכות כב ע"א: לא נתחלף 'מתקיף לה ר' אבהו' ב'מגדף בה' לפי ששורה של קושיות נאמרו במתקיף לה. 'מתקיף לה ר' אושעיא וליחשוב נמי הזורע בנחל איתן וכו' מתקיף לה ר' חנינא וליחשוב נמי וכו' מתקיף לה ר' אבהו וליחשוב נמי וכו' מתקיף לה אביי וליחשוב נמי וכו' מתקיף לה, רב אשי וליחשוב נמי וכו' מתקיף לה רבינא וליחשוב נמי וכו'. וד' הלבני, מקורות ומסורות, לסדר מועד, ירושלים תשל"ה, עמ' תר לחגיגה כ ע"א, לד"ה מתקיף לה ר' אושעיא וכו' כותב בהערה 3: 'בכ"ג ובכ"ב (ראה דק"ס אות נ). רב אושעיא, והכריע בעל דק"ס כגירסא זו כי לא מצינו לשון מתקיף לה באמוראים ראשונים כמו ר' חייא ור' אושעיא. ולפי הסדר הכרונולוגי שבמסכת מכות ברי שצריך לגרוס ר' אושעיא (וראה נ' עמינת, המומחים במסורת ההלכה התלמודית, דיני ישראל, ת, תשל"ז, עמ' קנד הערה 58), ולשון 'מתקיף לה' אינה מלשון אמוראי א"י, אלא מלשון העורך הבבלי, השווה ירושלמי סוטה פ"ט ה"ה כג ע"ד: 'תמן תנינן יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום שמנה לארין ר' אושעיא בעי ניתני החורש מקום עריפתה של עגלה וכו' נמצא בירושלמי 'בעי' במקום 'מתקיף לה'.

154. כ"י ניר-יורק: 'מגדף בה ר' אבהו אלא מעתה יבשה תשתרי דאמ' ר' חנינא וכו' אלא אמ' ר' ירמיה לפי שאי אפשר לה בלא צחצוחי חלב', ובכ"מ: 'מגדף בהו ר' ירמיה... דאמר ר' יוחנן... אלא אמר ר' ירמיה... ובתוספות הר"ש משאנץ, שיטת הקדמונים על מסכת ע"ז, מהדורת מ"י הכהן, ניר-יורק (תשכ"ט) עמ' קיג: 'והשתא גרסינן אלא אמר ר' ירמיה כיוון דהדר ביה מטעם דניקור, וברוב ספרים ל"ג אלא'. וראה דק"ס לע"ז, עמ' 80 אות פ.

155. ד"ו: מגדף בה ר' ירמיה... אלא אמר ר' חנינא...

סתומה כלשהו, נמסרה ע"י אמורא פלוני מפורשת יותר (סתום – ומפורש). לכן רשמו העורכים לשון זו גם בדבריהם של אמוראי א". ובכמה מקומות נוסף הביטוי באשגרה.

ג. הלשון 'לייט' היא לשון קללה. ולכך נתכוונו רב ושמואל, לקלל את מי שמדליק נר שבת ליד הדלת בכוונה וללא שכחה. ורב ורב חסדא אף נקטו לשון קללה כנגד מי שינהג בתפילה ובנטילת ידיים שלא כהכרעתם. אבל בעקבות שינוי גרסה במקורות ושינוי הלכה בדורות הבאים, נתפרש הביטוי 'לייט' כביטוי של הכרעה הבאה לדחות הלכה ידועה. ובדבי אביי ניסחו את דחיותיו, בלשון 'לייט'. גם ר' אבהו (ריש כלה דרפרם מפומבדיתא) עשה שימוש בביטוי זה אך בתרגומו העברי: 'מגדף בה'. אבל בכמה מקומות החליפו אותו גרסנים ומעתיקים בר' אבהו מקיסרין. והחליפו 'מתקיף ר' אבהו' ל'מגדף בה ר' אבהו' ומפני קשיים בסוגיה ושינוי גרסאות ואשגרה נתחלף גם 'מגדף בה ר' אבהו' ו'מגדף בה ר' ירמיה' ו'מגדף בה ר' חנינא'.